

УКРАЇНСЬКІ ВІЙСЬКОВО-ПРОМИСЛОВІ КОМІТЕТИ: ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ ЩОДО ПРИПИНЕННЯ ЇХНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Перша світова війна стала рубіжною подією в новітній історії України. Політичні та соціально-економічні зміни 1914-1917 рр. багато в чому визначили наступні, політико-економічні особливості розвитку українських територій, і, насамперед, в період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. На наш погляд актуальним є звернення уваги науковців до нових економіко-соціальних явищ, які виникли у період війни і продовжували діяльність у період Української революції.

Факт появи у 1915 р. на території Російської імперії системи військово-промислових комітетів (далі – ВПК) вважаємо одним із неоднозначних подій в період війни, ВПК створювалися підприємцями, з одного боку – на протигагу державним органам регулювання, економіки, з іншого – для підтримки мобілізаційної політики уряду. Вони були покликані об'єднати приватні підприємства для виробництва озброєння та спорядження для армії й флоту. Комітети створювали і власні виробництва, але усі їхні дії повністю фінансувалися з державного бюджету. В сучасній історіографії форма подібних утворень визначається як форма «громадського підприємництва». Адже майно комітетів належало державі і після їхньої ліквідації повинно було повернутися до скарбниці, разом з тим управління ВПК було повністю зосереджено у руках засновників-підприємців. Основним засобом існування комітетів були відсоткові відрахування з замовлень, які розподілялися за їхнього посередництва, але, у той же час, ВПК не були комерційними організаціями, дії яких спрямовувались на отримання прибутку. У процесі свого організаційного становлення ВПК, не дивлячись на виключно економічні завдання, які були поставлені перед ними, на 1916 р. стали центрами політичної опозиції до царського уряду. Зокрема з трибун з'їздів ВПК звучала критика на адресу урядових, кіл.

Цілком погоджуємось із думкою української дослідниці Т.В. Тканко про те, що українські ВПК «виконували велику частину загальноросійських виробничих завдань і відіграли важливу роль в

організації тилу», і таким чином, їхня структура, персональний склад, специфічні/регіональні особливості діяльності, заслуговують на особливу увагу з боку науковців.

Зважаючи на чисельно обмежену українську історіографію з питань діяльності українських ВПК (роботи Т. Тканко [1; 2], О. Реєта [3] та О. Сердюка [4], Я Кулянди [5; 6; 7], Б. Чортика [8], Р. Пирого [9]) не усі питання їхнього функціонування розкриті у повній мірі. Наприклад, сучасні українські дослідники майже обходять стороною питання закриття ВПК: причини, методи, наслідки. А при побіжному зверненні, суперечливими вбачаються окремі тези сучасних українських істориків про особливості процесу закриття українських ВПК.

Метою пропонованої доповіді є звернення уваги дослідників на факт несвідомого перенесення окремих моментів процесу ліквідації російських (у значенні – тих, які функціонували в межах сучасної Російської Федерації) на українські (у значенні – тих, які функціонували і межах сучасної України) ВПК. Перебіг суспільно-політичних подій в період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. та зміст окремих архівних документів щодо процесів закриття ВПК в Україні, дає нам підстави розпочати науковий дискурс у питанні згортання та ліквідації комітетів.

Як відомо, рішення про заснування ВПК було прийняте у травні 1915 р. на ІХ з'їзді представників промисловості та торгівлі, який проходив у Петрограді. Проте Указом від 27 липня 1915 р. діяльність ВПК вже була обмежена лише посередницькими функціями між державою і приватними підприємствами при виконанні військових замовлень. 27 серпня 1915 р. імператор затвердив «Положення про воєнно-промислові комітети».

На території України було створено чотири обласних ВПК – Київський, Одеський, Катеринославський та Харківський. В межах кожного обласного діяли кілька місцевих ВПК. Так, місцевий Черкаський ВПК розпочав свою роботу з 24 листопада 1915 р. Саме на прикладі діяльності ліквідаційної комісії Черкаського ВПК спробуємо окреслити актуальність питання.

Інформації про діяльність, місце та роль Черкаською ВПК в системі спочатку загальноросійських, а згодом українських ВПК є надзвичайно недостатньою. Цей сюжет ще чекає на свого дослідника.

Відомо, що основним завданням Черкаського ВПК була мобілізація дрібної промисловості краю. З цією метою наприкінці 1915 – на початку 1916 рр. комітетом було проведено детальне обстеження повітових підприємств. Зафіксовано, що Черкаський ВПК висував пропозиції щодо переустаткування місцевого миловарного заводу, а у липні-вересні 1916 р, розпочав виконання замовлення Київського обласного ВПК на 1 тис. возів Етоюза та 400 возів зразка 1884 р. [2, 83].

Радянська історіографія процес ліквідації ВПК (маючи на увазі і російських і українських) звела до подій березня-липня 1918 р., стверджуючи, що «за радянської влади Вища рада народного господарства встановила контроль над діяльністю комітетів». Логічним видається і рішення радянського уряду від 24 липня 1918 р. про ліквідацію ВПК. [10; 11].

Висвітлюючи питання ліквідації українських ВПК, сучасні дослідники фіксують наступні події:

- 31 березня 1918 р. комітети були перетворені у Народно-промислові комітети;
- на весні 1918 р. спостерігається створення ліквідаційних комісій, «що опікувалися всіма питаннями, пов'язаними з припиненням роботи комітетів»;
- прийняття Декрету радянської влади від 20 липня 1918р. «Про порядок ліквідації всіх колишніх громадських організацій», відповідно до якого «все майно, що раніше їм (комітетам – Л. С.) належало, переходило до Вищої ради народного господарства».

Постає питання, яким чином дії українських ВПК у період УНР, могли співставлятися з рішеннями/декретами влади радянської Росії? І навіть, якщо прийняти до уваги той факт, що «ВПК не надали належної підтримки провідникам української національної ідеї, адже були організаціями російської влади, сформованими ще до початку Української національно-демократичної революції, тому, попри зміну політичної ситуації, вони продовжували виконувати вказівки й приписи Центрального ВПК у Петрограді» [1, 16-17], хто в Україні міг виконувати рішення Декрету про ліквідацію комітетів.

Ми ж переконані, що процес зупинення діяльності українських ВПК був започаткований за УНР. Де підтверджує доповідь-звернення голови Черкаської повітової управи І. Кришманова до міністерства торгу і промисловості Української народної республіки, датоване 10

квітня 1918 р. У цьому документі, мова йде про прохання Черкаської управи передати їй усе рухоме та нерухоме майно Черкаського військово-промислового комітету «для організації управою робіт в цих підприємствах (шквальня, миловальня та лісопильня)» на умовах «щоб обладнання підприємств було передане управі безплатно, а матеріали, які могли залишитись – по заготовчим або твердим цінам». Необхідність такого рішення з боку управи була викликана інформацією/чутками про початок ліквідації майна військово-промислових комітетів. Черкаська управа випереджаючи події, запропонувала узяти на себе майбутнє «задоволення безробітних роботами, а всього населення виробами речей першої необхідності» [12, 1].

Міністерство відповіло згодою щодо такого перебігу речей, але за умови «передати все новій управі за платню» [12, 1]. В.М. Римашевський був призначений представником від міністерства торгу і промисловості до м. Черкас з питання передачі майна військово-промислового комітету до користування Черкаської повітової народної управи [12, 2].

Результати урядової перевірки засвідчили і зафіксували низку правопорушень у роботі Черкаського ВПК, які і стали підставою для прийняття рішення про ліквідацію комітету. Серед них виділимо наступні:

- Невідповідність статутних завдань із потребами економіки України («По суті самого статуту належить, що ВПК утворений на час війни і, рахуючи, що військові дії скінчились, і промисловості треба переходити до спокійної праці»);
- Участь у торговельних операціях з метою отримання надприбутків («Що Черкаська ВГІК не тільки не бореться з спекуляторами, але ще гірше піддержує їх, продаючи свій товар відомим спекуляторам, хоч би і по підвищеним цінам (цим самим на базарі для широких мас не тільки не знижуються, а навпаки збільшуються бо спекулятори різницю перекладають на спину споживача)»);
- Непідзвітність адміністрації ВПК українській владі, а відповідно і неможливість притягнення до кримінальної чи адміністративної відповідальності посадових осіб («Що випадковий склад адміністрації (Голова комітету, він же голова і Банку)

призначений на підставі законів, котрі мали силу до 1917 року і що ці особи зовсім не перед ким не відповідальні, що утворює широкий простір безконтрольному господарству») [12, 10-11].

Друга спроба ліквідувати: українські ВПК була зроблена 15 січня 1919 р. відповідно до рішення Тимчасового робітничо-селянського уряду України.

Але події 1919 р., зокрема прихід на територію України військ Добровольчої армії, і поновлення діяльності окремих ВГК, наприклад Харківського та Мелітопольського, дає нам підстави стверджувати про невдалі результати т. з. другого ліквідаційного етапу в історії українських ВПК. На думку Т. Тканко «спроба денікінського командування реанімувати роботу комітетів свідчила, передусім, про їхній значний мобілізаційний потенціал, була своєрідним визнанням успіхів організацій у забезпеченні потреб армії» [1].

Третя вдала спроба закриття ВПК на території України була здійснена вже за остаточного встановлення радянської влади на території України в межах кордонів зазначеного хронологічного періоду. Ліквідація українських ВПК проходила не централізовано, саме тому кінцевою датою діяльності системи ВПК в Україні є офіційна дата ліквідації останнього ВПК.

Література

1. Тканко Т. В. Діяльність військово-промислових комітетів українських губерній Російської імперії в роки Першої світової війни: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. – «Історія України». – Черкаси, 2009.
2. Діяльність місцевих військово-промислових комітетів у роки Першої світової війни (на матеріалах Черкащини) // Вісімнадцята наукова сесія Осередку Наукового товариства ім. Шевченка у Черкасах: Матеріали доповідей на засіданнях секцій і комісій, 5–27 березня 2007 р. – Черкаси, 2009.
3. Реєнт О. Перша світова війна і українське питання // Україна в революційних процесах перших десятиліть ХХ століття. Міжнародна наук.-теорет. конф., 20–21 листопада: збірник / НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса; Інститут історії України. – К., 2007.

4. Реєнт О. Перша світова війни і Україна / О. Реєнт, О. Сердюк. – К., 2004.
5. Кулянда Я. Діяльність Центрального воєнно-промислового комітету після Лютневої революції // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2005. – Вип. 3.
6. Кулянда Я. Історіографія утворення та діяльність Центрального воєнно-промислового комітету // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук, статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. –Чернівці, 2004. – Вип. 229-230.
7. Кулянда Я. Утворення Центрального воєнно-промислового комітету // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2004. –Вип. 2.
8. Чортик Б. Військово-політичні громадські організації і державний апарат Російської імперії в період Першої світової війни // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2004. – Вип. 2.
9. Пиріг Р. Центральна Рада й німецьке військове командування в Україні: проблеми взаємовідносин (лютий–квітень 1918 р) // Український історичний журнал. – 2007. – №2
10. Сидоров А.Л. Военно-промышленные комитеты // БСЭ. – М., 1971. – Т. 5. – Стлб. 699-700.
11. Сидоров А.Л, Военно-промышленные комитеты // СИЭ. – М., 1963. – Т. 3, –Стлб. 585-586.
12. Центральний державний архів ваших органів влади та управління України (ЦДАВО Україна). – Ф. 3084. – Оп, 1. – Спр. 7: Доповідь представника Міністерства торгу і промисловості Центральної Ради про передачу майна Черкаського військово-промислового комітету та матеріали до неї.